

## O ZADRUGI V BELI KRAJINI

MARJETKA BALKOVEC  
68340 Črnomelj, Sadež 23

UDK 39  
Izvorni znanstveni rad

*Čeprav je literatura o južnoslovanski družinski zadrugi zelo obsežna, pa je o zadrugi v Beli krajini napisano le malo. Tu so bile zadruge v treh vaseh, v katere so se naselili Uskoki. Značilnosti teh zadrug so bile podobne kot pri južnoslovanskih: kolektivno lastništvo, avtoriteta očeta ali najstarejšega brata, življenje v skupni veliki hiši, specifični odnosi z drugimi zadrugami in širšo skupnostjo. V Beli krajini so zadruge razpadle pozno, šele po drugi vojni. Ker pa so lastniško-pravni odnosi ostali nerešeni do danes, se pojavljajo nesoglasja in tudi tožbe. Kakor tudi pri zadrugah drugje, se je idealno kolektivno življenje razlikovalo od realnega, ki je bilo često polno spopadov.*

Zadruga, hišna ali družinska zadruga so nazivi za posebno ustanovo skupnega življenja, širšo od biološke skupnosti. Sestavljena je iz več družin (najmanj dveh), njeni člani živijo in delajo skupno po načelu delitve dela, skupno razpolagajo s sredstvi proizvodnje, ki pripadajo skupnosti in skupno izkoriščajo plodove svojega dela.<sup>1)</sup>

Taka zadruga je na ozemlju Slovenije obstajala v Beli krajini med uskokim prebivalstvom in v referatu bom podala opis njenih bistvenih značilnosti.

Literatura o južnoslovanski zadrugi je razmeroma obsežna, o zadrugi v Beli krajini pa je napisanega le malo. Ko je Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske v 80. letih 17. stoletja pisal o Uskokih, je zapisal o njihovem združnem življenju tako: »V vsaki hiši stanuje skupno najmanj tri, štiri ali celo pet družin in torej celo kup otrok, vendar pa en sam gospodar in ena gospodinja. Gospodar je najstarejši mož, če je za to sposoben, gospodinja pa je žena najmlajšega poročenega brata ali strica. Tema dvema morajo biti vsi drugi poslušni in opravljati hišna dela . . .«<sup>2)</sup> V začetku 20. stol. dobimo nekaj podatkov o Uskokih v Kroniki mesta Črnomlja in njega župe, v razpravi Nika Županiča Žumberčani in Marindolci, (vendar je tu poudarek predvsem na antropoloških značilnostih prebivalcev) in v knjižici Franja Ogrina Slike iz Belokrajine. Najpomembnejšo razpravo je napisal Milenko Filipović. To je razprava Srbska naselja v Beli krajini (v Sloveniji), ki je izšla leta 1970 v zborniku Radovi. V Enciklopediji Jugoslavije je podan sintetičen pregled ugotovitev o južnoslovanski zadrugi. Leta 1984 je izšlo delo Dunje Rihtman-Auguštin, Struktura tradicijskega mišljenja. V njem je izdelan model o zadrugi, ki zajema dva nivoja. Osnova je stvarna kultura ali ustaljeni red združnega življenja, ki teži k

<sup>1)</sup> Glej: M. Filipović, Zadruga (Kučna zadruga), v: Enciklopedija Jug., knj. 8, 1981, str. 573—576.

<sup>2)</sup> J. V. Valvasor, Slava vojvodine Kranjske, str. 123.

nekemu zamišljenemu redu, popolnejši podobi ali t.i. idealni kulturi zadruga. Ob osnovnih točkah tega modela bom podala značilnosti zadruga v Beli krajini.

Naselitev Uskokov — pravoslavnih Srbov v Belo krajino sega v prvo polovico 16. stol. Prebivalci so se pred Turki umikali v bolj varne kraje. Bojansko-marindolski Srbi izvirajo iz raznih srbskih krajev in so v toku svojega premikanja preživeli določeno obdobje na področju zahodne Bosne in severne Dalmacije.<sup>3)</sup> Največ Uskokov, Vlahov ali Pribegov, kakor so jih tudi imenovali, se je ustalilo v okolici Metlike in Vinice. Nekateri so se pomešali z domačini, drugi pa so ustanovili svoja naselja. Tako so v Beli krajini še danes ohranjene vasi v katerih prebiva pravoslavno srbsko prebivalstvo. To so Bojanci, Marindol, Millči in Paunoviči. Kljub teritorialni bližini, je bil upravno-politični okvir teh krajev skozi čas različen. Celotno področje Marindola, torej vasi Marindol, Millči in Paunoviči, je spadalo v sestav Vojne krajine do leta 1872, v sestavi Hrvatske pa je bilo vse do 1. 1941. Ostali del Bele krajine, vključno z Bojanci je bil iz Vojne krajine izvzet že prej in je bil priključen Kranjski. Ob okupaciji 1. 1941 so Italijani v okupirano področje vključili tudi Marindol, ki je spadal k črnomaljskemu okraju do leta 1948. Od 1. 1948 do 1952 je spet spadalo h karlovaškemu okraju, ko se je na željo prebivalstva vrnilo v črnomaljski okraj.

Te podatke navajam zato, da bi opozorila, kako je bilo to slovensko področje skozi zgodovino neprestano v stiku s hrvaško stranjo. Razvidno je da je bilo zdaj vključeno v okvir Hrvatske, drugič spet Slovenije, prebivalci so bili stalno v stikih s prebivalstvom iz ene in druge strani. Njihovo življenje se je prepletalo z življenjem hrvaških in slovenskih prebivalcev in hkrati so sprejemali vplive iz obeh strani. Ti vplivi so se odražali na različnih področjih in sestavinah življenja.

Pri NOSI srbskih naseljencev so bili opazni tudi belokranjski vplivi, saj je bila njihova noša glede na posamezne kose, oblačil podobna belokranjski, le da je bila bolj bogato izvezena.<sup>4)</sup>

Tudi STAVBE so bile podobne stavbam iz sosednjih belokranjskih vasi. Hiše so bile večinoma lesene krite s slamo. Navadno so bile dvocelične. Prvi prostor je bil tili »veža« (današnja kuhinja), drugi pa tili »kuca« ali »hiša« (današnja soba).

Naj omenim še osnovne poteze GOSPODARSTVA, ki je seveda imelo svoj vpliv na način življenja tiskoških prebivalcev. Za uspešno gospodarstvo pogoji niso bili in tudi danes niso najbolj ugodni. Področje je vrtačasto. Dna vrtač ter druge nižje površine obdelujejo, na grebenih vrtač so pašniki, višji predeli pa so porašči z gozdovi. Tako je bila vse do konca druge sv. vojne najpomembnejša panoga ovčjereja, in kozjereja ter živinoreja nasplidh. S to dejavnostjo je bilo močno povezano trgovanje, saj so se prebivalci ukvarjali s preprodajo živine. Za poljedelstvo je bila značilna skromna obdelava zemlje. Glavni kul-

<sup>3)</sup> M. S. Filipović, Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji), v: zbornik Radovi, 18(1970) str. 159.

<sup>4)</sup> Primerjaj: M. Hudelja, ETSEO — 20. stol, Obkolpski del občine Črnomelj, str. 57.

turi sta bili koruza in krompir, pridelovali pa so tudi pšenico, rž, ajdo, oves, konopljo in lan. Razvito je bilo izdelovanje domačega platna, vezanih prtov, nogavic, rokavic, preprog za steno in tla, torb in drugih izdelkov.

Okrog 1. 1890 so ljudje iz teh krajev množično odhajali na delo v Ameriko. Prebivalci bojansko-marindolskega predela so se poročali med seboj in ravno ta vez jih je v življenju močno povezovala.

Vse to moramo upoštevati pri značilnostih zadružnega življenja, ki je tu obstajalo in ki je še živo v spominu ljudi.

Zadnji ostanki zadrug so se v vaseh Marindol, Miliči in Paunoviči ohranjali do sredine 60. let našega stoletja, ko je množično prihajalo do delitev. Verjetno je zadruga obstajala tudi v Bojancih, vendar je tu prej prišlo do razkroja. Vzroki za to so: nekoliko boljši ekonomski položaj Bojančanov, ideje izseljencev iz Amerike in močan slovenski vpliv, kajti v Sloveniji so zadruge že davno prenehale obstajati.<sup>5)</sup> Medtem, ko so bile zadruge v marindolskem področju organizirane, in jih je podpirala oblast, se je v Bojancih dogajalo ravno nasprotno. Tudi tu so bili primeri, ko so dva do trije oženjeni bratje živeli v skupnosti, vendar so se same oblasti trudile, da na posestvu ostane eden, drugi pa se izplačajo.

Z osnovnimi značilnostmi zadruge 17. stol. smo se že seznanili, zdaj pa bomo spoznali kakšna je bila ta skupnost in življenje v njej do zadnjih let njenega obstoja. Poglejmo, kako se je v zadrugah marindolskega področja kazala SKUPNOST LASTNINE. Ves zaslužek, ki so ga člani zadruge pridobili s svojim delom, je načeloma spadal v skupno blagajno, za katero je skrbel gospodar. Praviloma je vsakemu pripadal približno enak del, da je zadovoljil potrebe, ki jih je imel v okviru skupnosti. Nekaj osebne lastnine je imela le ženska, ki jo je dobila za doto. Od strogosti gospodarja je bilo odvisno, če se je v zadrugi pojavljala še dodatna osebna lastnina. Če je bil »gazda« eden od bratov, se je dogajalo, da je jemal več sredstev iz skupne blagajne zase in za svojo družino, ostalim članom pa je namenil manj. Možno je da se je v zadrugi pojavljala tudi kraja, a se zanjo seveda ni smelo zvedeti.

Podobno, kot velja za ostale južnoslovanske zadruge, je bila tudi tu naslednja temeljna vrednota SKUPNOST DELA. Obstajala je delitev dela na moško in žensko, vendar ravno zaradi revnega gospodarstva ni bila tako izrazita. Celotno delo je bilo namenjeno skupnosti, vendar pa so tam, kjer je vladala sloga, kjer je gospodar pravično in dobro gospodaril, delali bolj marljivo in z večjim zadovoljstvom.

SKUPNOST ŽIVLJENJA se je kazala tako, da so vsi živeli v eni hiši. Ob hiši so potem, ko se je kateri od sinov poročil, naredili majhno stavbo, ki so jo imenovali »isa«, »his«, »kašta« ali »kašča«. Tu je mlada družina le prenočevala, sicer pa so bivali v hiši z ostalimi člani. Obedovali so skupaj, trikrat dnevno. Med obroki si niso smeli odrezati niti kosčka kruha. Informatorji so o obedovanju pripovedovali da so za zajtrk gospodinje pripravile največkrat mleko ali belo kavo, pa tudi zelje, žgance, krompir na juhi, za kosilo so bile

<sup>5)</sup> Glej: nav. d. M. Filipović, Enciklopedija Jug.

<sup>6)</sup> Glej: nav. d. M. Filipović, Srbska naselja u Beloj krajini, str. 211.

enolončnice, meso pa le ob nedeljah in praznikih. Večkrat so večerjali le krompir pečen na žerjavici. Bel kruh so jedli ob praznikih, sicer pa »zmesni«.

Jedli so iz skupne, lončene skledе, ki jo je gospodinja prinesla na mizo. Vsak je jedel s svojo žlico in kdor je bil bolj spreten, je pojedel več. Dodatno hrano (n. pr. pečeno jajce) so pripravili le izjemoma, če je bil kdo bolan in če je tako določila gospodinja. Zadruga, v katerih je vladala sloga so bile cenjene v okolici, njihova složnost pa se je navadno odražala v bogatstvu in gospodarski trdnosti.

Možem je pri hiši pripadal boljši, pomembnejši položaj, ženske pa so bile podrejene, ali kot je dejala neka informatorka: »Morale so biti krotke«. Kljub temu so navadno žene imele velik vpliv na svoje može.

V nekaterih zadrugah so grenkobe novega stanu okusile mlade neveste, če jih njihove tašče oz. njihove gospodinje niso marale.<sup>7)</sup>

Tudi zadruga v Beli krajini je nosila pomembno značilnost SKUPNOST AVTORITETE. Gospodar ali gazda zadruga je bil oče, dokler je živel, oziroma, dokler je bil sposoben opravljati to funkcijo. Za njim je navadno postal gazda najstarejši od bratov ali pa tisti, ki je bil za to najbolj sposoben. Informatorji so podali različne podobe o gospodarjih: od takih, ki so imeli le malo več privilegijev od ostalih članov, do takega, ki je odločal o popolnoma vseh zadevah v hiši in katerega so se vsi bali.

Dolžnost gospodarja in njegova pravica je bila da je razporejal delo, odločal o gospodarjenju, planiral, skrbel za skupno lastnino. Vsi člani so ga morali poslušati. Idealen gospodar je bil tisti, ki se je o delu, o prodaji ali nakupu živine in o drugih zadevah posvetoval z ostalimi člani zadruga in ki je bil pri svojem delu pošten in pravičen. Gospodinja ali gazdarica je bila gospodarjeva žena, redko pa katera druga ženska v hiši. Ta je vodila gospodinjstvo, prodajala jajca ter druge pridelke in izdelke, za iztrženi denar pa kupovala sol in ostale potrebščine za gospodinjstvo. Skrbela je za snahe, ki so ji morale biti poslušne.

ODNOSI Z OSTALO DRUŽBO so bili v Marindolu, Miličih, Paunovičih in Bojancih zaradi odmaknjenosti bolj omejeni, kljub temu pa so ti prebivalci imeli različne stike z okolico (n.pr. pri delu v drugih zadrugah, ob trgovanju, ob porokah, odhodih v Ameriko in podobno).

Ko so informatorji primerjali podobnosti in razlike med zadrugo v hrvaških in zadrugo v njihovih vaseh, so prišli do ugotovitve, da je bila zadru-

<sup>7)</sup> Informator je povedal kaj se je zgodilo njegovi materi, ki ni bila po volji svoji tašči. Kot nevesta je k hiši prinesla skrinjo — »kofan«, ki pa je ni smela zakleniti. Tašča jo je pred gospodarjem hotela očrnuti, zato ji je v skrinjo nastavila košček kruha. Poklicala je moža, češ, naj vidi, kako njegova nova nevesta krade. Zato je morala biti snaha po krivem kaznovana.

<sup>8)</sup> Informator je šel l. 1946 s sosedom na Hrvaško prodajat vole. Prišli so v zadrugo, ki je štela okrog 30 članov. V hiši je bilo postelj kot v kasarni. Gospodar je bil star čez 80 let. Prišli so ravno v času večerje. Vsak član zadruga je s svojo družino sedel na postelji in čakal. Gospodar je sedel za mizo in po vrsti klical vsakega sina k sebi, da mu je dal njegov del večerje. Po večerji sta informator in sosed z gospodarjem zadruga sklenila kupčijo in odšla. O vsem je odločal le gospodar, ostali člani zadruga pri sklepanju kupčije niso imeli nobene besede. Ta zadruga je bila kasneje razformirana in je iz nje menda nastala cela vas blizu Duge Rese.

ga v hrvaški bolj trdno zasidrana in so se pravila, ki so določala njen obstoj bolj dosledno izvrševala.<sup>9)</sup> Ali, kot je dejal informator: »Hrvati so vodili strogo zadrugo, gazda je točno skrbel za vsak dinar.«

V številnih zadrugah v Beli krajini je prišlo do delitev po drugi vojni. Najbolj množično pa so se delile v 60. letih. Vzroki, ki so privedli do delitve zadrug so bili različni. Prihajalo je do nasprotij in nesoglasij med člani zadruge, če niso bili zadovoljni z gospodarjem in gospodinjo so se jima začeli upirati. Mnoge žene niso marale prenašati svojega podrejenega položaja, zato so podpihovale svoje može. Močan vpliv iz slovenskih krajev pa tudi vplivi izseljencev iz Amerike, so prinašali nove ideje o lepšem, boljšem življenju na zasebni lasti. Tisti ki so si skrivaj kaj zaslužili, so se počutili dovolj močne da bi lahko začeli živeti samostojno. Vse to je vodilo do delitve zadrug.<sup>9)</sup> Delitev so večinoma opravili člani sami, včasih pa so prisostvovali tudi občinski može. Ob delitvi so upoštevali nekaj pravil, ki so podobna pravilom pri delitvi drugih južnoslovanskih zadrug. Stara hiša je navadno pripadla najstarejšemu članu zadruge, imetje so razdelili po številu bratov, ne glede na to, koliko otrok je kateri od njih imel. Če je kateri od bratov umrl, je delež pripadal njegovi ženi in otrokom. Hčerke, ki so se omožile in so dobile doto, niso bile vključene v delitev. Vendar pa se nekatere s tem niso zadovoljile in še danes zahtevajo svoj del ali »tal«. Isto velja za sinove, ki so se oženili v drugo hišo in so bili izplačani. Prav tako naj se ne bi boril za delež tistih, ki se je šolal na račun zadruge. Če je prišlo do delitve dokler so bili starši še živi, je njihov del pripadal njim. Po smrti staršev je del dobil tisti, ki jih je »dohranil«. V delitev naj ne bi bili vključeni tisti, ki so živeli izven domače skupnosti več kot 30 let. Kdor je delal v tujini, navadno v Ameriki, je imel pri delitvi pravico do zemlje, ne pa do živine, ki so jo hranili drugi člani zadruge.

Kljub temu, da je način združnega življenja v vaseh Marindol, Miliči in Paunoviči že izumrl, žal, še vedno obstaja združna lastnina. Žal zato, ker se ne ve, kdo je lastnik združnega imetja in zaradi tega prihaja do dolgotrajnih sporov in tožb. Od tu tudi prevladujoče negativno mnenje o zadrugi. Ravno zaradi nerazdeljene združne lastnine sem na terenu na prvo vprašanje o zadrugi in združnem življenju dobila odgovor: »Oj, te vražje zadruge!« Vendarle pa pri redkih informatorjih še živi spomin, ki opisuje življenje v složni zadrugi kot lepo in idilično.

Podobno, kot je bilo v literaturi ugotovljeno za ostale južnoslovanske zadruge,<sup>10)</sup> je tudi pri zadrugi v Beli krajini obstajala t.i. stvarna kultura ali vsakodnevno, ustaljeno življenje, v katerem je večkrat prihajalo do nasprotij, sporov, nepravilnosti, hkrati pa se je pojavljala težnja po doslednem iz-

<sup>9)</sup> V Marindolu je bilo pri zadrugi informatorja 17 članov. Leta 1921 so se razdelili. Oče informatorja je ostal v stari hiši, strici pa so odšli stran, nekateri v Ameriko. Oče je imel štiri sinove, ki so se oženili. Leta 1947, ko se je ženil informator, je zadruga štela 15 članov. Ker ni bilo sloge, so se dokončno podelili leta 1956. Podelili so se medsebojno. Zdaj živi vsak na svojem deležu, vsak v svoji hiši.

<sup>10)</sup> Več o tem: M. Balkovec, Družinska zadruga v Beli krajini, seminarška naloga, I. del: O zadrugi pri Južnih Slovanih (razprave različnih avtorjev), Ljubljana, 1985.

vrševanju združnih določil, ki bi omogočala življenje v slogi, poštenju, pravičnosti, torej, težnja po idealni kulturi zadruga.<sup>11)</sup>

## LITERATURA

1. Filipović Milenko, Srpska naselja u Beloj Krajini (u Sloveniji), v: zbornik Radovi, knjiga XXXV, Sarajevo, 1970.
2. Filipović Milenko, Zadruga, (Kućna zadruga), v: Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 8, 1971.
3. Hudelja Mihaela, ETSEO — 20. stol., Obkolpski del občine Črnomelj s poudarkom na interetničnih odnosih, diplomsko delo, Lj., 1982.
4. Rihtman-Auguštin Dunja, Struktura tradicijskog mišljenja, Zg., 1984.
5. Valvasor Janez Vajkard, Slava vojvodine Kranjske, Izbrana poglavja, Lj., 1984.
6. Vprašalnica, Etnološki atlas Jugoslavije, št. III, IV, 1966, 1967.

## INFORMATORJI

1. Adlešič Marija, roj. 1912, Paunoviči 4, gospodinja.
2. Dragičević Peter, roj. 1926, Miliči 19, upokojenec.
3. Dragičević Ana, roj. 1907, Miliči 19, kmetica.
4. Dragičević Kate, roj. 1930, Miliči 19, kmetica.
5. Kordič Rade, roj. 1922, Črnomelj, Sadež 19, upokojenec.
6. Milič Jovan, roj. 1932, Miliči 18, cestar.
7. Mržljak Jože, roj. 1908, Paunoviči 7, kmet.
8. Radojčić Niko, roj. 1927, Črnomelj, Vrtna ul. 1, upokojenec.
9. Radojčić Ana, roj. 1934, Črnomelj, Vrtna ul. 1, šivilja.
10. Stipanovič Simo, roj. 1913, Marindol 8, upokojenec.
11. Vidnjevič Marica, roj. 1927, Paunoviči 6, gospodinja.
12. Vrlinič Simon, roj. 1913, Bojanci 36, upokojenec.
13. Vrlinič Ljuba, roj. 1920, Bojanci 36, gospodinja.

## ON THE ZADRUGA IN BELA KRAJINA

### Summary

*Zadruga, hišna or družinska zadruga* are terms for a specific institution in which several nuclear families live and work together. Available literature discussing this phenomenon in southern Yugoslavia is rather extensive, yet little has been written on *zadruga* in Bela Krajina, a region in southeastern Slovenia.

During the first half of the 16th century, certain parts of Bela Krajina were settled by Uskoki who were orthodox Serbs. Extended family households thus existed in those villages where Uskoki established their homes: in Marindol, Miliči and

<sup>11)</sup> Referat je povzetek navedene seminarske naloge M. Balkovec, Družinska zadruga v Beli krajini, Ljubljana, 1985.

Paunovići. Their *zadruga* shared common characteristics of the South Slav *zadruga*: the property was common, ie. individual possession did not exist and everything earned by the household members went into a common purse; life-style was collective: everybody lived in the common house, except for young couples who could spend nights in small out-buildings (called *is*, *his*, *kašta* or *kašča*); the authority of decision-making was with the *zadruga* master (*gospodar*, *gazda*), usually the father or older son. He organized work, made decisions regarding economy, planned and managed collective property. The matron (*gospodarica*, *gazdarica*) took care of household chores and controlled her daughters-in-law.

The *zadruga* communicated with the larger social environment, mostly through common works, trade, wedding celebrations and emigration. There were several reasons for the break-up of *zadruga*. Many divided right after the Second World War, but the majority of *zadruga* disintegrated only in the 1960's. Wherever the common property is still undivided, ownership rights are unclear, which results in long disputes and lawsuits.

As in other parts of Yugoslavia, the life-style in the Bela Krajina *zadruga* was also based on normative, idealized order, and on a practical cultural order of misrule and antagonism.